Roze ouderschap

Kun je kinderen krijgen als je homo, lesbisch, bi of transgender bent? Jazeker, in Nederland groeien steeds meer kinderen op in een 'roze gezin'. En dat aantal blijft groeien: het merendeel van de lesbische, homo en bi-jongeren dat uit de kast is, heeft een kinderwens. En ook veel transgenders willen graag een gezin. Wat zijn de mogelijkheden? Is zo'n roze gezin anders? En hoe is het voor de kinderen? Deze handreiking over 'roze ouderschap' is voor professionals die werken met ouders en kinderen.

In deze handreiking

Is een roze gezin anders?	2
Van kinderwens naar kind: wat zijn de mogelijkheden?	3
Hoe reageert de omgeving?	8
Hoe is het voor de kinderen?	9
Wat zijn de tips voor begeleiding van roze ouders?	14
Waar vind ik meer informatie?	15

Is een roze gezin anders?

Steeds meer kinderen groeien op in een 'roze gezin': een gezin waarvan (een van) de ouders lesbisch, homo, biseksueel en/of transgender (LHBT) zijn. Deze handreiking bevat informatie over roze ouderschap, voor professionals die werken met ouders en kinderen. Is het opvoeden van kinderen in een roze gezin anders dan in een heterogezin? Niet echt. Toch zijn er verschillen. Zo wordt het zichtbaar maken van het ouderschap door de ouders zelf vaak ervaren als een tweede coming-out. Uit ervaringen van roze ouders blijkt ook dat zij en hun kinderen soms te maken krijgen met vooroordelen over hun leefsituatie.

Tot 2014 was sterilisatie voor transgenders verplicht.

Historische schets

Vroeger betekende openlijk leven als lesbische vrouw, homo, bi of transgender (LHBT's) vaak een leven zonder kinderen. Dat betekende ook afscheid nemen van alle verwachtingen en fantasieën over het krijgen van kinderen. De LHBT's die wel kinderen kregen, zaten meestal in de kast en hadden voor de buitenwereld een heterohuwelijk.

In de jaren zeventig van de vorige eeuw kwam de LHBT-emancipatie in Nederland goed op gang. Steeds meer vrouwen en mannen kwamen voor hun LHBT-gevoelens uit. Waren zij getrouwd en hadden zij kinderen, dan leverde dit vaak problemen op. Er werd door de rechterlijke macht en instanties ernstig betwijfeld of iemand die uit de kast was gekomen als LHBT, nog wel in staat zou zijn om de eigen kinderen op te kunnen voeden. Men was bang voor allerlei schadelijke gevolgen voor de kinderen. Dit is verschillende malen wetenschappelijk onderzocht maar er blijkt geen sprake van schadelijke gevolgen. In veel landen is dit echter nog steeds de praktijk. Maar ook in sommige Westerse landen maken transgender-ouders het nog steeds mee dat zij niet de zorg over hun kinderen krijgen toegewezen door de rechter, uitsluitend vanwege hun transgender-zijn.

De laatste twintig jaar is er veel veranderd voor homo-, lesbische en bi-ouders. De juridische situatie is verbeterd. Vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw begonnen steeds meer lesbische koppels en daarna ook homokoppels en alleenstaanden hun kinderwens te vervullen. De verwachting is dat deze ontwikkeling doorzet.

Veranderingen voor transgenders met een kinderwens kwamen pas later op gang. Tot april 2014 was er in Nederland een wet die transgenders verplichtte om gesteriliseerd te worden. Alleen dan konden ze officieel hun geslacht laten wijzingen voor de wet. Na protesten vanuit onder meer transgenders zelf is deze wet komen te vervallen.

Van kinderwens naar kind: wat zijn de mogelijkheden?

Circa 6 tot 8 procent van de bevolking is homo, lesbisch of bi. Zes op de tien lesbische en bi-meisjes en vier op de tien homo en bi-jongens willen graag kinderen, zo blijkt uit SCP-onderzoek. Slechts tien procent van de meisjes en zeventien procent van de jongens zegt geen kinderen te willen. De rest wil misschien kinderen.

Zwanger worden is voor een mannenstel of een vrouwenstel vrijwel nooit 'een ongelukje'. Ook voor veel alleenstaande lesbo's, homo's en bi's gaat een kind krijgen meestal niet vanzelf. En voor mensen met een transgender verleden betekent het vervullen van een kinderwens ook eerst goed nadenken over het hoe en wat. Het is een heel proces om vanuit een kinderwens uiteindelijk een kind te krijgen. Dat proces begint met goed nadenken over alle mogelijkheden. Vervolgens moet een keuze worden gemaakt. Een bekende donor, co-ouderschap, adoptie? Er is geen blauwdruk te geven van de beste manier. Wel is bekend dat het belangrijk is dat wensouders - als ze geen relatie met elkaar hebben - goede afspraken met elkaar maken over de omgangsregeling, de woonlocatie en wat te doen bij conflicten en problemen.

1. Donor via de spermabank

Lesbische en biseksuele vrouwen kunnen bij een spermabank terecht voor sperma van een onbekende donor. Dit geldt ook voor heterokoppels waarbij de man een transgender-verleden heeft en door de transitie onvruchtbaar is geraakt. En wanneer in een lesbische relatie de ene vrouw een transgenderverleden heeft, kan de andere vrouw zwanger raken door middel van een donor.

Van alle mensen in Nederland die bij de geboorte benoemd zijn als jongetje, heeft 0,6 procent transgendergevoelens. Van de mensen die bij de geboorte zijn aangeduid als meisjes heeft 0,2 procent transgendergevoelens. Het gaat om mensen die onvrede hebben met het eigen mannen/vrouwenlichaam en een wens tot (gedeeltelijke) aanpassing via hormonen en/of operaties, zo blijkt uit onderzoek van Lisette Kuyper. Dat betekent dat op een dorp met 10.000 inwoners er in totaal zo'n 40 mensen wonen met transgender gevoelens. Uit een onderzoek van het SCP blijkt dat 15 % van de ondervraagden thuiswonende kinderen heeft. Vrouwen die zijn geboren met het lichaam van een jongetje worden ook wel 'transvrouwen' of 'nieuwe vrouwen' genoemd. Mannen die geboren zijn met het lichaam van een meisje worden ook wel 'transmannen' of 'nieuwe mannen' genoemd.

De wet maakt sinds april 2014 geen onderscheid in rechten van lesbische ouders en hetero-ouders. Wanneer een van beide vrouwen in een vrouw-vrouw-relatie een kind baart met hulp van een onbekende donor dan is de partner automatisch de andere ouder van het kind. Dit is hetzelfde als bij heterokoppels: je bent als getrouwde man automatisch de vader van het kind dat gebaard wordt door je vrouw. En net als bij heterokoppels geldt dit alleen voor getrouwde stellen of stellen die een geregistreerd partnerschap hebben. In andere situaties kan de niet-biologische moeder het kind erkennen.

Waarom kiezen voor de spermabank?

- Ouders willen hun kind zelf opvoeden. Door te kiezen voor een onbekende donor lopen ze geen risico op conflicten over de omgang en opvoeding met de donor.
- Ouders kunnen geen bekende donor vinden. Of het lukt niet om met een bekende donor goede afspraken te maken over de omgang met het kind.

Merel (17): "Voor mij is het gewoon om geen vader te hebben. Ik mis geen vader want ik heb hem nooit gehad. Ik heb nu twee moeders en daar ben ik blij mee. Ik vind het fijn om niet te weten wie mijn vader is. Als ik het nu zou horen, zou ik geen gevoelens voor hem hebben. Het is niet mijn vader want hij is nooit bij de opvoeding betrokken geweest."

Uit: Roze Ouders (2008)

Wet lesbisch ouderschap

Sinds april 2014 is er een nieuwe wet die lesbisch ouderschap regelt. Voorheen was een kostbare en langdurige adoptieprocedure bij de rechter nodig, maar de zogenaamde 'meemoeder' kan nu –net als bij heterostellen- juridisch ouder van haar kind worden op het gemeentehuis. De ins en outs kunt u lezen door op www.eerstekamer.nl te zoeken naar het wetsvoorstel '33.032 Juridisch ouderschap vrouwelijke partner van moeder'

Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting

Deze wet regelt dat vanaf 2004 alle gegevens van alle spermadonoren bewaard en bijgehouden worden door de Stichting Donorgegevens Kunstmatige Bevruchting. Wanneer een kind zestien jaar is, kan het de naam, geboortedatum en het adres opvragen van de donor. Eventueel kan de donor ook het kind ontmoeten. De donor moet hier toestemming voor geven. Alleen op grond van zwaarwegende redenen kan de donor dit weigeren.

- Een bekende donor wordt door de omgeving wellicht aangesproken als de vader van het kind. Dit heeft als risico dat de niet-biologische moeder niet meer als moeder van het kind wordt gezien: voor de omgeving is het plaatje immers al compleet met één vader en één moeder.

Donor, geen vader

Een donor van de spermabank is niet de vader van het kind. Hij is niet betrokken bij de opvoeding en wordt hier ook niet van op de hoogte gehouden. Er wordt daarom meestal niet gesproken over 'vader' maar over 'donor'.

2. Bekende donor

Vrouwenkoppels kunnen een bekende uit hun omgeving vragen om donor te worden. Dat kan een vriend of kennis zijn. Het kan ook een familielid zijn die niet biologisch verwant is met de vrouw die het kind gaat baren. Denk bijvoorbeeld aan een broer of neef van de toekomstige niet-biologische moeder. In deze constructie is het kind biologisch verwant aan beide vrouwen. Dit geldt ook voor man-vrouwkoppels waarbij de man een transgender-verleden heeft en door die transitie mogelijk onvruchtbaar is geraakt.

Voor de wet is de vrouw die het kind baart automatisch de moeder. Net als bij heteroseksuelen kan de andere moeder het kind erkennen en zo ook voor de wet de ouder worden van het kind.

Waarom kiezen voor een bekende donor?

- De ouders willen het proces van conceptie zelf bepalen. Ze willen liever geen inmenging van officiële instanties. Deze instanties stellen vragen over hun motivatie om een kind te willen en over hun leefsituatie. Dit kan worden ervaren als ongewenste inmenging in het privéleven.
- Er is geen spermabank in de regio of de wachtlijst is te lang. Sinds de wet Donorgegevens kunstmatige bevruchting (zie kader) zijn veel spermabanken gesloten of kampen met een tekort aan donoren. Wachtlijsten kunnen hierdoor oplopen tot enkele jaren.
- De ouders willen dat hun kind weet wie zijn of haar vader is of wat de genetische achtergrond is. Dit vinden ze in het belang van het welzijn van het kind. Zij verwachten ook dat het kind dit graag wil weten.
- De ouders willen de donor betrekken bij de opvoeding.

Sommige donoren zijn actief betrokken bij de opvoeding. Sommige worden ook 'vader' genoemd door het kind.

Contact tussen donor en kind

Het contact tussen kind en donor verschilt per gezin. Dit varieert van helemaal geen contact tot een donor die actief betrokken is bij de opvoeding. Het komt voor dat de donor een soort oom is die een paar keer per jaar op bezoek komt. Er kan ook sprake zijn van structureel contact, bijvoorbeeld een keer in de maand of een keer in de week. Daarnaast zijn er donoren die actief betrokken zijn bij de opvoeding. Als de zorg over een kind wordt gedeeld door twee gezinnen, bijvoorbeeld door een vrouwenstel en een alleenstaande man, dan spreken we van co-ouderschap.

Donor als vader

Een donor die bij de opvoeding wordt betrokken, kan worden aangeduid als vader. Het kan zijn dat de ouders van de vader dan ook beschouwd worden als opa en oma, de zussen als tantes, de broers als ooms, etc. Deze kinderen hebben twee mama's en één papa en dus ook drie opa's, drie oma's en vaak een heleboel ooms en tantes.

Transvrouwen die zelf donor zijn

Vrouwen met een transgenderverleden (ook wel transvrouwen genoemd) zijn geboren met het lichaam van een jongetje maar via hormonen en operaties aangepast aan hun vrouwelijke identiteit. Een deel van deze vrouwen heeft een relatie met een andere vrouw. Net als andere vrouw-vrouwkoppels kunnen zij gebruik maken van een donor, maar de transvrouw kan ook zelf de donor zijn als zij haar sperma voor de transitie heeft laten invriezen. Deze ingevroren zaadcellen kunnen gebruikt worden om de vrouwelijke partner te insemineren. In dit geval zijn beide moeders de biologische ouders van hun kind.

3. Co-ouderschap

Bij co-ouderschap zijn er meestal drie of vier personen die samen een kind opvoeden. Allerlei combinaties zijn mogelijk zoals:

- Een vrouwenstel samen met een mannenstel: twee papa's en twee mama's.
- Een vrouwenstel samen met een (homo, hetero of bi) man: twee mama's en één papa.
- Een alleenstaande (homo, hetero of bi) man en een alleenstaande (homo, hetero of bi) vrouw: één papa en één mama die geen seksuele relatie met elkaar hebben en meestal ook niet bij elkaar wonen.
- In al deze situaties kan een van de ouders transgender zijn of een transgenderverleden hebben.

Wettelijk gezien kan een kind slechts twee ouders hebben. Wel kunnen er meerdere volwassenen het juridisch gezag hebben

"De meeste kinderen vinden het gewoon leuk".

Esther en Sandra hebben samen een zoon, Moris, van zeven jaar oud. Een aantal jaar geleden zijn Esther en Sandra gescheiden en zijn ze gaan co-ouderen. Moris woont de helft van de week bij Esther en de andere helft van de week bij Sandra. Sandra is hertrouwd met Bianca.

Sandra: "Toen Moris naar school ging, hebben we gevraagd om een speciale intake. Esther en ik hebben toen uitgelegd aan de school hoe onze situatie in elkaar zit. Zo was het meteen duidelijk en konden er geen misverstanden ontstaan. De kinderen in de klas van Moris vinden het normaal dat hij twee moeders heeft. Sommige vinden het zelfs 'cool'. Wat helpt, is dat het een kleine school is: iedereen weet het en is eraan gewend."
Esther: "Voordat je kind naar school gaat, is het belangrijk dat je met je kind erover praat dat thuis de situatie anders is dan in de meeste gezinnen. Het is goed dat hij weet dat de meeste kinderen niet twee mama's hebben: je kind moet niet voor verrassingen komen te staan op de eerste schooldag. Ook belangrijk is het om afspraken met de school te maken, bijvoorbeeld over wat te doen op vaderdag en moederdag. We hebben afgesproken dat Moris op moederdag twee cadeautjes maakt en op vaderdag een cadeautje voor opa."
Bianca: "Klasgenootjes van Moris spreken mij soms aan als 'mama van Moris'. Dat is natuurlijk niet erg. Maar ik vertel dan wel dat ik niet de mama ben van Moris, maar dat ik getrouwd ben met één van de mama's van Moris en daarom ook voor Moris zorg."
Moris: "De meeste kinderen vinden het gewoon leuk dat ik twee mama's heb. Kinderen zeggen er eigenlijk niet zoveel over."

over een kind. De commissie 'herijking ouderschap' onderzoekt de wettelijke mogelijkheden voor meerouderschap, meeroudergezag en draagmoederschap. Op 1 maart 2016 zal de commissie een rapport uitbrengen.

Waarom kiezen voor co-ouderschap?

- De ouders willen de zorg voor het kind delen, bijvoorbeeld om meer tijd te hebben voor werk en relatie.
- De ouders zien geen andere goede optie: adoptie en draagmoederschap zijn erg moeilijk te verwezenlijken. Dit geldt met name voor alleenstaande mannen en mannenstellen.

4. Adoptie

Adoptie is voor een mannenstel of vrouwenstel een lastige optie. De meeste kinderen die geadopteerd zijn, komen namelijk uit het buitenland. En veel van die landen willen geen kinderen laten adopteren door koppels van hetzelfde geslacht. Adoptie gaat via een bemiddelingsbureau of kan door de ouders zelf worden geregeld. Mensen die het zelf doen, gebruiken hun eigen contacten in het buitenland om een kind te adopteren. Vervolgens moet deze adoptie worden goedgekeurd door een Nederlands adoptiebureau.

Waarom kiezen voor adoptie?

- De adoptieouders willen samen een kind opvoeden. Zeker voor mannenstellen is adoptie de enige optie om een kind te krijgen zonder betrokkenheid van de vrouw die het kind baart. Dit geldt ook voor een vrouw-mankoppel waarvan de vrouw transvrouw is of een transgenderverleden heeft.
- Een alleenstaande man of vrouw wil een kind zelf opvoeden, zonder betrokkenheid van de biologische moeder.
- De adoptieouders hebben ideële motieven, zoals betrokkenheid bij kinderen in moeilijke of slechte leefomstandigheden.

Adoptie is voor mannenstellen een goede optie als ze geen betrokkenheid willen van andere ouders.

"Hoe vind je het om in twee huizen te wonen?"
"Gewoon, heel gewoon. En één huis lijkt me trouwens wel heel erg sáááái. En dan moet ik kiezen voor mijn Kapla spel, óf voor Kolonisten van Catan, en die wil ik allebei niet kwijt."

Uit de nieuwsbrief van Kinderwenscoach.nl

5. Draagmoederschap

Een mannenstel of alleenstaande man kan kiezen voor draagmoederschap. Dat geldt ook voor transvrouwen of vrouwen met een transgenderverleden die een relatie hebben met een man. Draagmoederschap houdt in dat een vrouw zwanger wordt via inseminatie, of soms via seksueel contact, en vervolgens het kind na de bevalling afstaat. Het kind kan worden afgestaan aan de biologische vader van het kind en zijn eventuele partner. De draagmoeder is meestal iemand uit de (schoon)familie of vriendenkring. Het kan ook een relatief onbekende zijn.
Er zijn in Nederland weinig vrouwen die draagmoeder willen worden. Een mogelijke reden is dat het in Nederland en omringende landen verboden is om te betalen voor een draagmoeder (commercieel draagmoederschap). In de Verenigde Staten en India is dit bijvoorbeeld niet het geval en enkele mannen in Nederland hebben via deze weg kinderen gekregen.

Waarom kiezen voor draagmoederschap?

- De wens om een biologische band met het kind te hebben.
- Er zijn weinig mogelijkheden voor adoptie.

Juridische aspecten

Bij draagmoederschap hebben de vaders of de vader juridisch gezien geen recht op het kind als de draagmoeder het kind toch niet wil afstaan. Juridisch gezien blijft de draagmoeder altijd de moeder, tenzij zij uit het ouderlijk gezag ontheven wordt doordat zij bijvoorbeeld afstand doet van het kind. Ongeacht eerder gemaakte afspraken is een vrouw die een kind baart voor de wet automatisch de moeder van het kind. Is de draagmoeder niet getrouwd, dan kan één man het kind van de draagmoeder erkennen. Hij wordt dan de vader. De eventuele tweede vader kan alleen het kind adopteren als de draagmoeder ontheven wordt uit het ouderlijk gezag.

6. Als man een kind baren

Als man een kind baren? Dat lijkt onmogelijk maar voor transmannen en mannen met een transgenderverleden is het wel mogelijk. Sinds april 2014 kunnen transmannen besluiten om hun vruchtbaarheid (gedeeltelijk) te behouden. De mannelijke hormonen kunnen de vruchtbaarheid beïnvloeden maar het is sinds juli 2014 niet meer verplicht om alle behandelingen te ondergaan om in het paspoort en andere officiële documenten van geslacht te veranderen. Sommige transmannen kiezen ervoor om bijvoorbeeld wel hun borsten te laten weghalen maar niets te veranderen aan hun geslachtsorganen of dit gedeeltelijk te doen.
In de Verenigde Staten hebben al diverse transmannen zelf een kind gebaard. In Nederland zijn daar nog geen voorbeelden van bekend.

7. Scheiding in roze gezinnen

Net als bij andere koppels, kan ook in roze gezinnen scheiding voorkomen. In Amerikaans onderzoek onder lesbische moeders van de organisatie NLLFS valt op dat scheiding iets vaker voorkomt maar dat een meerderheid van de moeders een hartelijke relatie heeft met de ex-partner en dat ze samen de kinderen blijven opvoeden.

8. Kinderen uit een heterorelatie

Roze gezinnen kunnen ook ontstaan als wanneer een relatie tussen een vrouw en man stopt en een of beide ouders een relatie krijgt met iemand van dezelfde sekse. De nieuwe partner kan de positie krijgen van stiefouder. Deze partner kan het kind alleen adopteren als wettelijk gezien het kind één ouder heeft. Wettelijk kan een kind namelijk niet meer dan twee ouders hebben.
Een roze gezin ontstaat ook als in een vrouw-man relatie een van de partners transgender blijkt te zijn en hiervoor uitkomt. Op deze manier verandert een relatie, die er uitzag als een vrouw-manrelatie, in een relatie tussen twee vrouwen of twee mannen.

9. Pleegzorg

LHBT's kunnen ook pleegouder worden, zowel koppels als alleenstaanden. Pleegouders zijn ouders die voor het kind van een ander zorgen, soms voor korte tijd, soms voor langere tijd. 32 procent van de pleegkinderen woonde in 2008 tussen een half en twee jaar bij hun pleegouders en 21 procent woont langer dan twee jaar in een pleeggezin.

Osvaldo, vader van Anna (9) en Sander (6): "Ik vond het altijd lastig dat mijn homoseksuele voorkeur automatisch zou betekenen dat ik geen kinderen zou krijgen. Ik wilde vader zijn, geen donor. Ik had een kinderwens, geen verspreidingswens."

Uit: Roze Ouders (2008)

Hoe reageert de omgeving?

Roze ouders zijn in de minderheid. Vaak wordt er met argusogen naar hen gekeken. Gaat dit wel goed? Krijgen deze kinderen een goede opvoeding? Kan dat wel zonder vader of zonder moeder? Is het niet slecht voor kinderen als er meerdere opvoeders zijn? Is een biologische band geen voorwaarde voor ouderschap?

Veel uitleggen

Kind op komst? Aanstaande hetero-ouders worden meestal van alle kanten gefeliciteerd. Bij lesbo's, homo's, bi's en transgenders kan dat soms anders lopen. Soms begrijpt hun omgeving niet precies hoe de vork in de steel zit. Roze ouders moeten veel uitleggen aan de buitenwereld: aan familie en vrienden, aan de huisarts, op het werk, de sportclub, de crèche, de school...

Selma (11), dochter van een mannenstel en een vrouwenstel: "Kinderen zijn soms te vragerig. Ik weet ook niet alles precies. Daarom is een van de vaders het in groep 5 een keer komen uitleggen. Sindsdien krijg ik veel minder vragen."

Uit: Roze Ouders (2008)

Pepijn: "We zijn een vieroudergezin. Mijn partner is de biologische vader, maar we voelen ons allebei vader en de kinderen zien ons als de papa's. Als mensen horen van onze situatie zijn ze meteen en-thousiast en willen ze weten hoe het zo gekomen is. Regelmatig volgt dan de vraag: maar wie is de vader van jullie twee? Mijn antwoord is steevast: de kinderen hebben twee vaders en twee moeders. En dan volgt de in mijn ogen nog indiscretere vraag: maar wie is de echte vader? Als ik vraag waarom ze dat willen weten, volgt er meestal geen duidelijk antwoord."

Uit: Roze Ouders (2008)

Impertinente vragen

De omgeving, soms zelfs wildvreemden, wil van alles weten van roze ouders. Vaak geeft men ongevraagd een mening over de keuze, de gezinsvorm en de verschillende rollen. Soms worden impertinente vragen gesteld: wie is de echte vader? Hebben jullie seks gehad? Dit kan roze ouders het gevoel geven dat zij hun positie en keuze als ouder moeten verdedigen. Dit geldt met name voor niet-biologische ouders omdat zij vaker niet erkend worden als ouder van hun eigen kind(eren). En ook de kinderen krijgen vragen waar ze niet altijd antwoord op willen geven. 'Twee moeders, hoe kan dat nou?'
Zolang roze ouderschap ongewoon is, blijven onwetendheid en vooroordelen bestaan. Veel hangt af van het LHBT-vriendelijke klimaat van de omgeving. Het helpt ook als er andere roze ouders in de buurt wonen.

Minderheidsstress

Lesbische vrouwen, homo's, biseksuelen en transgenders hebben soms de neiging extra hun best te doen, zo blijkt uit onderzoek van Henny Bos. Dat kost veel energie en stress. Dit noemen we minderheidsstress. Stress ontstaat als je gediscrimineerd wordt, maar ook als je verwacht dat je gediscrimineerd wordt. Roze ouders weten dat anderen zich een oordeel vormen over hun gezin, bijvoorbeeld als ze hun kind aanmelden op een nieuwe school, als ze voor het eerst naar de nieuwe huisarts gaan of als ze zich voorstellen aan de nieuwe buren. Dat vooruitzicht kan stress opleveren. Minderheidsstress komt bovenop de stress waar iedereen last van kan hebben.

Roze ouders hebben vaak last van ongepaste vragen van buitenstanders zoals: 'Wie is de echte moeder of vader?'

Hoe is het voor de kinderen?

Uit verschillende onderzoeken, zowel in ons land als internationaal, blijkt dat kinderen die opgroeien in lesbische en homogezinnen daar geen nadelige gevolgen van ondervinden. In Nederland heeft onder meer Henny Bos lesbische families vergeleken met heterogezinnen. Zo analyseerde zij 44 studies in 2005. Ook deed zij in 2010 onderzoek naar homo-vaders. Henny Bos begeleidde verschillende studenten en promovendi waaronder Loes van Gelderen die promoveerde in 2012 op een studie naar jongeren met lesbische ouders. Petra de Sutter en Katrien Wierckx schreven als een van de weinigen over transgender-ouders.

Hebben jongens een mannelijk rolmodel nodig om zich goed te kunnen ontwikkelen? Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt van niet.

Emotionele ontwikkeling

Vrouwenkoppels en man-vrouwkoppels lijken als ouders sterk op elkaar. Er zijn ook geen grote verschillen te zien als het gaat om de emotionele en gedragsontwikkeling van hun kinderen. Hetzelfde geldt voor hun intelligentie en voor de sekserol die kinderen ontwikkelen. Wel komt uit een studie naar voren dat meisjes uit lesbisch gezinnen minder traditionele vrouwenberoepen ambiëren dan meisjes uit heterogezinnen.

Sterkere band met niet-biologische moeder

Uit verschillende studies blijkt dat lesbische moeders die het kind niet gebaard hebben (de niet-biologische moeder) vaak erg sterk betrokken zijn bij hun kinderen. De kwaliteit van de ouder/kindrelatie is bij hen hoger dan bij vaders int vrouw-manrelaties. Ook blijkt dat de taken in de opvoeding tussen lesbische ouders vaak gelijkwaardiger verdeeld zijn dan tussen heteroseksuele ouders.

Martine: "Veel mensen gaan ervan uit dat mijn vrouw meer zorgt voor onze dochter dan ik omdat mijn vrouw de zwangerschap heeft gedaan. Maar in werkelijkheid besteden we evenveel tijd aan de opvoeding en zorg voor onze dochter. Bij de man-vrouwkoppels om mij heen is dat vaak anders; daar is het meestal de vrouw die minder werkt en de kinderen uit de crèche haalt. Bij ons is dat gewoon gelijk verdeeld."

Mannelijke rolmodellen in lesbische gezinnen

Veel moeders in vrouw-vrouwrelaties willen graag een mannelijk rolmodel voor hun zoon. Dat kan bijvoorbeeld de donor zijn maar ook een opa, oom of goede vriend. Uit een wetenschappelijke studie uit 2012 van onder meer Henny Bos blijkt echter dat het wel of niet hebben van een mannelijk rolmodel niet of nauwelijks invloed heeft op jongens die opgroeien in lesbische gezinnen. Ook maakt het geen verschil voor hun welzijn (Bos et al. 2012).

Vaders in een mannenrelatie

Er is nog niet veel onderzoek gedaan naar vaders die een kind kregen in mannenrelatie. Maar het onderzoek dat er is, wijst uit dat er weinig verschillen zijn in de band met hun kinderen en het welzijn van hun kinderen, vergeleken met kinderen van vaders die een kind kregen in een man-vrouw relatie. Toch voelen de vaders zich soms nog wat onzeker: ze voelen zich soms minder competent dan andere vaders. Dit geldt in het bijzonder voor vaders die te maken kregen met negatieve reacties vanuit hun omgeving op hun ouderschap.

Claudio vertelt graag aan iedereen hoe het thuis zit. Hij loopt op straat naar wildvreemde mensen toe en zegt: 'Hallo, ik ben Claudio Coster. Mijn broertje heet Lorenzo en ik heb één mama en twee papa's. Mijn papa's slapen in één bed, maar hebben wel twee kussens. Dáááág.'

Uit: De wens en de vaders (2012) Saracoster.nl

We zijn uit eten en naast ons zit een gezin met een erg drukke peuter. Vader moet er steeds achteraan lopen en komt nauwelijks aan eten toe. Mijn oudste zoon zegt: "Ik snap niet waarom ze het zo gedaan hebben, waarom hebben ze het kindje niet thuis gelaten bij de andere vader?" Zoonlief is inmiddels bijna 9 en corrigeert zichzelf lachend: "Oh ja, natuurlijk, niet iedereen heeft 2 papa's."

Uit de nieuwsbrief van Kinderwenscoach.nl

Reacties uit de omgeving

Wat een roze gezin vooral anders maakt, is de stigmatisering van de buitenwereld waar de kinderen mee te maken krijgen. Goede vrienden en vriendinnen van de kinderen reageren meestal positief op de roze gezinsconstructie. Toch krijgen de meeste kinderen die opgroeien in roze gezinnen wel eens een vervelende opmerking vanwege hun gezinssituatie. Dit gaat de kinderen niet altijd in de koude kleren zitten. Maar zaken als een hechte ouder-kind band en een groep leuke vrienden kunnen dit compenseren. Ook blijkt uit onderzoek dat er geen grote verschillen zijn tussen kinderen van lesbische ouders en kinderen van hetero-ouders in de manier waarop zij het contact ervaren met andere kinderen (peers) van hun leeftijd.

Kinderen in roze gezinnen ontwikkelen zich op dezelfde manier als kinderen in heterogezinnen.

Meer problemen?

In het proefschrift van Loes van Gelderen uit 2012 is een vergelijking gemaakt tussen jongeren uit gezinnen met twee moeders en jongeren uit gezinnen met een vader en moeder. De jongeren verschilden niet van elkaar in sekse, leeftijd, etniciteit van de ouders, opleiding van de ouders en de relatiestatus van de ouders. Het blijkt dat de jongeren van twee moeders minder sociale en psychische problemen hebben dan de andere jongeren, ondanks dat veel jongeren van twee moeders wel eens negatieve reacties krijgen op hun gezinssituatie. Op 'sociale competenties' scoorden de jongeren gelijk.

Bekende of onbekende donor

Sommige mensen vinden twee moeders problematisch als er geen vader bekend is en er gebruik wordt gemaakt van een donor. Leidt het tot problemen wanneer een kind de biologische vader niet kent? Uit onderzoek van Loes van Gelderen onder jongeren die geboren zijn in gezinnen met twee moeders blijkt dat het voor de kwaliteit van leven van deze jongeren niet uitmaakt of de donor bekend is of niet.

Toch denken veel mensen dat een onbekende donor leidt tot meer problemen. Hierbij wordt vaak een vergelijking gemaakt met vrouw-mankoppels die een donor inschakelen als de man onvruchtbaar is. Uit onderzoek weten we dat gedachten over de donor bij vrouw-mankoppels leiden tot spanningen. Ouders in deze gezinnen denken er liever niet meer over na en praten er vaak ook niet over met hun kinderen, of ze doen dat pas op latere leeftijd. Vrouw-vrouwkoppels informeren doorgaans hun kind wél over de donor. Dit is ook logisch: het bestaan van het kind is moeilijk te verklaren zonder het noemen van de donor. De spanningen die ontstaan in een vrouw-man-gezin met een donor komen in een roze gezin dan ook meestal niet voor.

“Het verbaast mensen dat de kinderen geen last hebben van mijn trans-zijn.”

Anneke is gelukkig getrouwd met een vrouw. Samen hebben zij twee kinderen van 11 en 9 jaar. Het gezin woont in een klein dorpje. Eerst kende het hele dorp Anneke als man, nu kennen ze haar als vrouw.

“Toen ik mijn echtgenote leerde kennen, 26 jaar geleden, heb ik haar verteld van mijn vrouwelijke gevoelens en wens om af en toe in de rol van het andere geslacht te leven. Dit was destijds nog redelijk onschuldig en tijdelijk.
Het ouderschap verliep voor mij tot een jaar of vijf geleden redelijk normaal. Mijn wens om definitief als vrouw te gaan leven, heeft daar wel veel verandering in aangebracht. Met name mijn schuldgevoel richting echtgenote en kinderen zijn soms echt heftig. Vooral de tijd dat ik als vrouw leefde als de kinderen er niet bij waren en me dan snel moest omkleden voordat de kinderen uit school kwamen, waren zeer heftige tijden. En nu ik als vrouw leef, vind ik het zelf een gemis dat ik nooit de rijkdom kan ervaren van het kinderen baren.
Of ik dingen anders doe in de opvoeding omdat ik trans ben? Door mijn enorme schuldgevoel naar de kinderen, ben ik meer gaan proberen te compenseren. Ik verwen ze misschien te veel. Niets is me te veel om hen te geven. Ik zit in een emotionele rollercoaster wat maakt dat ik ook nog veel met mezelf bezig ben en dus niet alle aandacht kan geven aan de kinderen. Dat maakt het schuldgevoel nog groter.
Gelukkig krijg ik nooit opmerkingen over mijn trans-zijn. Ik denk dat mensen dit niet durven. Ik zie soms mensen denken en een mening hebben, maar men uit dit nooit naar mij. Mensen zijn wel vaak erg verbaasd dat wij als gezin nog steeds samen zijn en dat het ons allen goed gaat. Dat de kinderen zo goed als geen last ondervinden in hun sociale omgeving van mijn trans-zijn, verbaast velen. Ze begrijpen niet dat dit mogelijk is. Gelukkig is dat wel mogelijk!”

Professionals hebben meer moeite met twee vaders dan met twee moeders.

Kinderen van transgenders

Er is niet veel onderzoek uitgevoerd, maar de huidige informatie wijst erop dat het transgender zijn van de ouder geen negatieve invloed heeft op de psychoseksuele of genderontwikkeling van kinderen. Een deel van de transgenders ontdekt deze gevoelens als ze al kinderen hebben. Sommige transgenders zijn bang dat hun kinderen hier niet goed op reageren en houden het geheim. Anderen stellen het leven volgens hun genderidentiteit uit vanwege de reacties van de kinderen, zo blijkt uit onderzoek van het SCP uit 2012.

Wat zijn de tips voor begeleiding van roze ouders?

Wanneer je als professional begeleiding of ondersteuning biedt aan een roze gezin, is het belangrijk respect te hebben voor de keuze van de ouders en uit te gaan van de eigen manier waarop het roze gezin functioneert. Ga niet uit van rolpatronen van hetero’s en niet-transgenders, die vaak georganiseerd zijn langs lijnen van mannelijkheid en vrouwelijkheid, maar breng goed in kaart welke rol ieder gezinslid heeft in het roze gezin. Hoe vullen deze rollen elkaar aan? Ook is het van belang dat er aandacht is voor de omgeving van het roze gezin: hoe weert het gezin zich tegen eventuele stigmatisering?

Do’s voor professionals

- Wees je bewust van je eigen vooroordelen en beelden over mannelijkheid, vrouwelijkheid, homoseksualiteit (homo en lesbisch), biseksualiteit, transgenderzijn en ouderschap. Bedenk dat een goede identiteitsontwikkeling van kinderen niet afhangt van de sekse van de ouder maar van de kwaliteit van het ouderschap.
- Wees je bewust van je eigen normen en grenzen. Sta je afwijzend tegenover roze ouderschap? Verwijs de cliënten dan door naar een collega.
- Denk mee met transgenders en mensen met een transgenderverleden bij vragen over hun kinderwens en verwijs zo nodig naar Transvisie Zorg in Amsterdam.

- Zorg voor kennis van andere relatievormen en ouderschapsstructuren dan het traditionele (niet-transgender) heteroseksuele model.
- Ga er niet vanuit dat een biologische band per definitie beter is dan geen biologische-band.
  - Beschouw de band tussen een kind en een biologische ouder niet automatisch als hechter of beter dan de band tussen een kind en een niet-biologische ouder; de band tussen een ouder en een kind wordt namelijk niet bepaald door biologisch verwantschap.
  - Als een broertje en zusje aan elkaar verwant blijken te zijn (bijvoorbeeld via dezelfde donor) in een roze gezin, is het handig om hier neutraal op te reageren. Vaak wordt dit nieuws zeer positief ontvangen door de buitenwereld omdat een biologische band belangrijk wordt gevonden door de buitenwereld. Maar voor de ouders en de kinderen zelf kan dit anders liggen.
- Let op taal: een man die zaad heeft gedoneerd aan een lesbisch koppel of alleenstaande vrouw maar geen opvoedende of sociale rol heeft in het leven van het kind, noem je meestal 'donor' en niet 'vader'. Wanneer je niet zeker weet welke term er wordt gebruikt in het gezin, dan kun je dit vragen.

Wat vinden professionals van roze gezinnen?

Een groot deel van de professionals staat positief ten opzichte van roze gezinnen. De meeste professionals beoordelen opvoedingssituaties van hetero- en homo- of lesbische ouders hetzelfde.
Professionals die negatiever denken over homoseksualiteit, schrijven negatief gedrag van kinderen sneller toe aan de gezinssituatie van homoseksuele ouders dan bij andere ouders.
Ook zien zij een roze gezin niet altijd als gelijkwaardig aan een heterogezin. Dat blijkt uit onderzoek van een studente van de Universiteit van Amsterdam. Veel professionals hebben zorgen over de genderontwikkeling van kinderen. In hun ogen vormen de vader en moeder binnen het gezin de spiegel waaruit het kind zijn eigen (gender)identiteit afleest. Het ontbreken van één van de genderrollen binnen een roze gezin zou deze ontwikkeling in de weg staan. Uit diverse wetenschappelijke onderzoeken (zoals van Henny Bos) naar lesbische ouders, blijkt deze zorg echter niet terecht: de genderidentiteitsontwikkeling van kinderen met twee moeders is vergelijkbaar aan die van kinderen met een vader en een moeder. Mogelijk zijn professionals dus niet op de hoogte van deze informatie. Een ander knelpunt is dat professionals – veelal vrouwen – zich makkelijker een beeld kunnen vormen van hoe twee vrouwen het ouderschap inrichten dan hoe twee mannen dat doen. Bij mannen hebben professionals meer vragen over het ouderschap. Het is niet bekend hoe professionals denken over transgender-ouderschap.

Tip

als je niet zeker weet of je vraag gepast is, kun je dat van te voren benoemen. "Ik wil graag iets vragen maar ik weet niet zeker of dat passend is…" Zo laat je merken aan de ouders dat je weet dat je vraag mogelijk verkeerd kan vallen en geef je hen de ruimte om de vraag niet te beantwoorden.

- Stel geen persoonlijke en ongepaste vragen over het gezin, zoals: hoe is het kind verwekt, wie is de donor, is het kind ook homo? Oprechte persoonlijke vragen kunnen meestal wél gesteld worden als er een vertrouwelijke band is met de ouders.
- Ga niet automatisch uit van een rolverdeling waarin een partner de mannelijke rol heeft en de andere partner de vrouwelijke rol. De taakverdeling in een vrouw-vrouwrelatie of man-vrouwrelatie is niet gebaseerd op sekse maar meer op persoonlijke voorkeuren en talenten. Belangrijk is om aan te sluiten bij de taakverdeling zoals de ouders die wensen.
- Zorg dat je op de hoogte bent van de sociale kaart op het gebied van seksuele en genderdiversiteit in de regio. Je kunt dan roze ouders adviseren en zo nodig verwijzen.
- Besef dat kinderen binnen een roze gezin te maken kunnen krijgen met vooroordelen en vervelende reacties. Maar ga er niet van uit dat dit altijd het geval is.
- Speel in op de behoeften van roze ouders, bijvoorbeeld de behoefte aan contact met andere roze ouders of de behoefte aan advies over de opvoeding.
- Speciaal voor relatie- en systeemtherapeuten: heb oog voor de specifieke dynamiek en patronen tussen mensen van hetzelfde geslacht. Zodat er ook vanuit die hoek aanbod is voor roze gezinnen bij problemen en bij scheiding.

Niet doen: bij de eerste ontmoeting meteen vragen hoe het kind verwekt is.

“Het verlangen om vader te zijn ontstond pas toen ik als man ging leven”

Mark woont samen met zijn vriendin en zij hebben samen twee kinderen: een kind is geboren via donorinseminatie bij zijn vriendin en een kind via binnenlandse adoptie. Mark heeft een transgender verleden: hij is geboren met het lichaam van een meisje.

“Een verlangen om moeder te worden heb ik nooit gehad. Het ouderschap is pas een wens geworden op het moment dat ik zelf als man ging leven en rond me heen vaders met kinderen zag. Ik denk dat ik het hele kinder-idee verwierp omdat zwanger zijn mij vreselijk leek. De eerste zwangerschap van mijn vriendin vond ik echter prachtig.
Kinderen krijgen laat je kanten van jezelf kennen die je eerder niet ontplooide. Bijvoorbeeld een beschermende reflex, emotionaliteit, verantwoordelijkheid en liefde voor je kinderen. Ik weet echter niet of dat nu zo anders is dan bij andere vaders die geen trans verleden hebben. Ik ervaar het ouderschap in ieder geval niet anders vanwege mijn transgender verleden.

De weg naar het krijgen van kinderen was natuurlijk niet vanzelfsprekend. Een beroep moeten doen op fertiliteitscentra en het adoptiebureau maakt wel dat je veel bewuster met het idee van kinderen krijgen. Maar dat geldt vast ook zo voor andere koppels waar het krijgen van kinderen niet op de ‘natuurlijke’ manier lukt.
Eigenlijk krijgen ik en mijn gezin nooit te maken met negatieve reacties. Ouders en familie waren blij (toch nog kleinkinderen!) en de hulpverleners van fertiliteitscentra en adoptiebureau waren zeer respectvol. Op dat vlak hebben we zeker geluk gehad. Het komt misschien ook omdat wij van mijn trans-verleden nergens een issue makken: de oppasmoeder en school zijn er bijvoorbeeld nog niet van op de hoogte. We zien het nut er niet van in en laten dit deels ook afhangen aan het opgroeien van onze dochters. Als zij er ooit over willen spreken op school, met vriendjes, of elders, dan staan we daar 100% achter en zullen hun daarin helpen en steunen”.

Drie adviezen voor roze ouders

Kunnen ouders hun kinderen beschermen tegen negatieve reacties uit de omgeving? Als professional kun je deze drie adviezen aan ouders geven.

1. Zoek een school met aandacht voor seksuele diversiteit

Een school die aandacht heeft voor seksuele en genderdiversiteit kan de gevolgen van negatieve reacties voor kinderen van roze ouders verminderen. Raad roze ouders daarom aan om op zoek te gaan naar een school die seksuele en genderdiversiteit accepteert en waarbij dit thema onderdeel is van het curriculum. Ouders hebben niet altijd de keuze: soms heeft geen enkele school in de buurt aandacht voor dit thema. Kom dan in actie en ga met scholen in gesprek.

2. Leg contact met andere kinderen van roze ouders

Contact met andere kinderen van roze ouders beschermt kinderen tegen de negatieve invloeden van stigmatisering. Door deze contacten voelen kinderen zich gesterkt: ze merken dat ze niet de enige zijn die uit een roze gezin komen. Ook voor de ouders zelf kunnen deze contacten een meerwaarde hebben: op deze manier kunnen zij ervaringen uitwisselen en, als dat nodig is, elkaar ondersteunen.
Als professional kun je roze ouders en hun kinderen met elkaar in contact brengen. Bijvoorbeeld door het organiseren van speciale ontmoetingsavonden voor roze ouders en hun kinderen bij de Centra van Jeugd en Gezin of op school. Ook kun je ouders en kinderen verwijzen naar de Stichting Meer dan Gewenst.

3. Maak kinderen weerbaar tegen discriminatie en LHBT-fobie

Ouders kunnen hun kinderen weerbaar maken tegen discriminatie en uitsluiting. Als professional kun je ouders hierbij helpen, bijvoorbeeld door ze aan te raden positieve eigenschappen van het kind te benadrukken waardoor het zelfvertrouwen van het kind kan groeien. Ook kunnen zij hun kind stimuleren om hobby’s uit te oefenen waar het kind zich goed bij voelt. Daarnaast kun je met de ouders op zoek gaan naar een geschikte weerbaarheidscursus.

Kinderen van roze ouders vinden herkenning bij elkaar.

Waar vind ik meer informatie?

Onderzoek

Deze handreiking is gebaseerd op verschillende wetenschappelijke onderzoeken van onder andere Henny Bos, Loes van Gelderen, Nanette Gartrell en Anne Brewaeys. Ook zijn er verschillende onderzoeken van het Sociaal en Cultureel Planbureau als bron gebruikt. De volledige literatuurlijst staat hieronder.

- Bos, H.M.W. (2010). Planned gay father families in kinship arrangements. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy, 31*, 356–371. [Impact factor: pending].
- Bos, H. M. W., van Balen, F., & van den Boom, D. C. (2003) "Planned lesbian families: Their desire and motivation to have children" in: *Human Reproduction 2003, 18,* 2216–2224.
- Bos, M.W., Balen F. v., Dymphna C, Boom van den (2005) "Lesbian families and family functioning: an overview" in: *Patient Education and Counseling* 59 (2005) 263–275.
- Bos, M.W., Balen F. v., Dymphna C, Boom van den (2007) "Child Adjustment and Parenting in Planned Lesbian-Parent Families" in: *American Journal of Orthopsychiatry* Copyright 2007 by the American Psychological Association 2007, Vol. 77, No. 1, 38–48.
- Bos H, Gartrell N, van Gelderen L. (2013) Adolescents in Lesbian Families: DSM-Oriented Scale Scores and Stigmatization, Journal of Gay & Lesbian Social Services, 25:2, 121-140.
- Bos, H.M.W. Goldberg, N. Gelderen v. L, and N. Gartrell *Adolescents of the U.S. National Longitudinal Lesbian Family Study: Male Role Models, Gender Role Traits, and Psychological Adjustment* Gender & Society, August 2012; vol. 26, 4: pp. 603-638., first published on June 1, 2012.
- Bos, M. W., Hakvoort, E.M. "Child adjustment and parenting in planned lesbian families with known and as-yet unknown donors". In*: Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology*, June 2007; 28(2): 121–129.
- Brewaeys A, Ponjaert I, van Steirteghem AC, Devroey P. *Children from anonymous donors: an inquiry into homosexual and heterosexual parents' attitudes.* J Psychosom Obstet Gynecol 1993;14:23–35.
- Brewaeys A, Ponjaert I, van Hall EV, Golombok S. *Donor insemination: child development and family functioning in lesbian mother families with 4 to 8 year old children.* Hum Reprod 1997;12: 1349–59.

Stichting Meer Dan Gewenst

Stichting Meer dan Gewenst zet zich in voor roze ouders en hun kinderen. Ze informeert de media en lobbyt voor betere rechten voor roze (wens)gezinnen in Den Haag en in internationaal verband via het Network of European LGBT Families Associations.

Voor wensouders organiseert Meer Dan Gewenst informatiebijeenkomsten, waar ervaringsverhalen worden afgewisseld met relevante (juridische) informatie. Ze organiseert ook speeddates, waar wensvaders, wensmoeders en hetero's die openstaan voor deze vorm van gedeeld ouderschap elkaar kunnen ontmoeten. Voor roze gezinnen worden er kinderactiviteiten georganiseerd.

Meer Dan Gewenst wil graag een platform zijn waar roze ouders elkaar kunnen (blijven) ontmoeten. De stichting is te volgen via social media, nieuwsbrief en www.meerdangewenst.nl.

- Gartrell, N. , Banks A, Reed N., Hamiton J. Rodas C, Deck A. *Interviews With Prospective Mothers* American Journal of Orthopsychiatry, 70(4), October 2000, American Orthopsychiatric Association, Inc.
- Gartrell N, Bos H, Goldberg N. (2011) New Trends in Same-Sex Sexual Contact for American Adolescents? Archives of Sexual Behavior. DOI 10.1007/s10508-011-9883-5.
- Gartrell N, Bos H, Peyser, H, et al. (2011) "Family Characteristics, Custody Arrangements, and Adolescent Psychological Well-being after Lesbian Mothers Break Up". In: *Family Relations*. 60:572-585. doi:10.1111/j.1741-3729.2011.00667.x.
- Gartrell N, Bos H, Peyser H, et al. (2012) "Adolescents with Lesbian Mothers Describe Their Own Lives". In: *Journal of Homosexuality*, 59:9, 1211-1229.
- Gartrell, N. , Rodas R, Deck A. Peyser H. , Banks A. (2005) "Interviews With Ten-Year-Old Children".
- *American Journal of Orthopsychiatry*, 70(4), October 2005, American Orthopsychiatric Association, Inc.
- Gelderen, v. L. (2012) *Adolescents in Planned Lesbian Families in the U.S. and the Netherlands: Stigmatization, Psychological Adjustment, and Resilience*. (proefscrhift) Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Gelderen, van L., Gartrell, N., Bos, H.M.W., Hermanns, J. (2013) Stigmatization and Promotive Factors in Relation to Psychological Health and Life Satisfaction of Adolescents in Planned Lesbian Families, Journal of Family Issues, 34, 809-827. doi: 10.1177/0192513X12447269.
- Golombok, S. (2006) "New family forms" in: Clarke-Stewart, A. & Dunn, J. (2006) *Families count: effects on child and adolescent development.* New York: Cambridge University Press.
- Hermans M. & Buiting, R. (2008) Roze ouders Amsterdam: Uitgeverij Ploegsma
- Keuzenkamp, S. (2012) *Worden wie je bent. Transgenders in Nederland*. Den Haag: Sociaal- en Cultureel Planbureau
- Kuyper, L. (2012) "Transgenders in Nederland: prevalentie en attitudes" in *Tijdschrift voor Seksuologie* (2012) 36-2, 129-135.
- Kosters, S. (2012) *De wens en de vaders*. Amsterdam: Uitgeverij LJ Veen
- Sutter, de, P. & Wierckx, K. "Vruchtbaarheid" in: T' Sjoen, G. Trotsenburg, M. en Gijs, L.(2013) "Transgenderzorg". Leuven / Den Haag: Acco
- Touroni, E., & Coyle, A. (2002). *Decision-making in planned lesbian parenting: An interpretative phenomenological analysis.* Journal of Community and Applied Social Psychology, 12, 194–209.
- Wendland, C.L. (1996) *Donor insemination: A comparison of lesbian couples, heterosexual couples and single women*. Fertility and sterility : official journal of the American Society for the Study of Sterility vol. 65 (1996), afl. 4, pag. 764-770 (7).

Boeken en films

- Hermans M. & Buiting, R. (2008). Roze ouders. Amsterdam: Uitgeverij Ploegsma.
- Sara Coster (2012) De wens en de vaders. Amsterdam: Uitgeverij LJ Veen
- Documentaire (2014) 'Wij willen ook een kind' van Mirella van Markus.

Colofon

Auteurs:
Eerste druk 2010: Hanneke Felten en Josee Rothuizen
Herziening 2014: Hanneke Felten. Met dank aan Mandy Mienes en Maurits Boote
Eindredactie: Tekstburo Gort
Fotografie: pag. 3, Sjaan vanderjagt; pag. 6, Daan Stringer; pag. 10, Linette Raven; pag. 11 HH/Corbis
De foto's in deze publicatie zijn bedoeld als illustratie. De afgebeelde personen hebben geen directe relatie met het onderwerp.
Vormgeving: Ontwerpburo Suggestie & illusie
Drukwerk: Libertas

Met veel dank aan de geïnterviewde roze ouders en kinderen.

MOVISIE
kennis en aanpak van sociale vraagstukken

Bestellen en/of downloaden:
www.movisie.nl/LHBT-emancipatie

© MOVISIE, kennis en aanpak van sociale vraagstukken, 2014

Postbus 19129 * 3501 DC Utrecht
T 030 789 20 00 * info@movisie.nl

Deze publicatie is mogelijk gemaakt door financiering van het ministerie van VWS.